

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שיעורי תלמוד הירושלמי בקול הדף

ערך

'סור מרע ועשה טוב' - מה קודם למה? (א)

מבוא קצר

פולמוס עתיק יומין ניטש סביב השאלה איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם בעבודת הבורא: האם יקדים את ה'עשה טוב' קודם ה'סור מרע' או שמא יקדים את ה'סור מרע' קודם ה'עשה טוב'.

רבים מרבותינו הקדושים נמנו וגמרו כי נוח לו לאדם שלא יתפלש בחטאיו אלא יעסוק בטוב, והמאור שבו ידחה הרבה מן החושך ויסיר את הרע שבקרבו. הרבה דנה החסידות בשאלה זו והיו בזה שיטות שונות. במאמר שלפנינו נביא את כל מה שמצאנו לעת עתה בספרות החסידות בשאלה גדולה זו.

סור מרע לצד עשה טוב - היכין והבועז של עבודת ה'

ראשית הדיון נפתח כמובן דברי הכתוב הידועים שבספר תהלים¹: "לְכוּ בְּנִים שְׁמְעוּ לִי יְרֵאת ה' אֲלַמְּדְכֶם. מִי הָאִישׁ הַחֲפֵץ חַיִּים אֲהַב יָמִים לְרֵאות טוֹב. נָצַר לְשׁוֹנֵךְ מֵרַע וּשְׁפָתָיִךְ מִדְּבַר מִרְמָה. סוֹר מֵרַע וְעָשָׂה טוֹב בְּקֶשׁ שְׁלוֹם וְרַדְפָּהוּ".

'סור מרע ועשה טוב' הם שני עמודי התווך, היכין והבועז, העומדים איתן בשער עבודת השי"ת ואשר עליהם מיוסד בנינו הרוחני של האדם העושה רצון בוראו. 'סור מרע' היא חובתו של האדם לפרוש מן הרע, לעקור ולשרש מעצמו את המידות הרעות, ולהתרחק מן הכיעור והדומה לו. 'ועשה טוב' הוא מה שנצטווה האדם להרבות בלימוד התורה ובמעשים טובים. ואין האדם בן חורין להפטר משתי החובות הללו, וטוב אשר תאחוז בזה וגם מזה אל תנח את ירך כי ירא אלוקים יצא את כולם².

עוד בימי תחילת דרך החסידות, נתחבטו במיוחד רועי החסידות בשאלה גדולה זו: לאיזו משתי העבודות 'סור מרע' או 'עשה טוב' משפט הבכורה וזכות הקדימה בעבודת השי"ת. האם ראוי לו לאדם שיקדים ויסיר מקרבו את הרע והמיאוס, ורק לאחר שיטהר ויקדש את עצמו יעסוק ב'עשה טוב', או שמא נוח לו לאדם שיקדים ויעסוק ב'עשה טוב' והמאור שבלימוד התורה ועשיית המצוות הוא שיחזירנו למוטב והרע יסור מעצמו.

1. תהלים לב, יב-טו.

2. קהלת ז, יח.

ועלינו להדגיש שפשיטא שאין השאלה כאן על קיום מצות עשה בפועל ועל מצות לא תעשה בפועל, שבכך לא שייך שום ספק ששתייהן כאחת חשובין, אלא הכוונה על העבודה הפנימית של שני קוים אלו. ובדבר זה בחינות ודרגות שונות זו פנימית מזו, אך אנו הבאנו כאן גופם של דברים בלשונם³.

שתי דרכים לעבודת ה' יתברך

הראשון⁴ מבאי שער החסידות שהגדיר במדויק את שתי הדרכים הללו בעבודת השי"ת הוא הרה"ק רבי פנחס מקוריץ, וכך הובא בשמו בספר אמרי פנחס⁵:

"עוד אמר פעם אחרת: דיש שני דרכים לעבודת ה' יתברך, אחת – בשם הרב ז"ל להשיגח במידות רעות שבו לשברם, ומאן דקטל לחויא יהבין ליה צלותא ודבקות⁶, וזה נקרא בחינת 'ארור המן'. והשניה – להתבונן תמיד בגדלות הבורא ולטרוח לבוא לדביקות וממילא יבוטל הרע, וזה נקרא 'ברוך מרדכי'".

לדעתו של הרה"ק מקוריץ אין הדבר פשוט כל כך באיזו דרך ילך האדם, וצריך האדם שתהא לו 'דעת אמת' בעומדו על פרשת הדרכים לבחור את הדרך הראויה לו:

"וצריך לדבר זה דעת אמת [אם] להלוך בדרך האחת או השניה, כי עיקר דרכנו בדרך האחת רק לפעמים צריך לתפוס דרך השניה".

אימתי יש על האדם לתפוס את הדרך השניה המקדימה את ה'עשה טוב' – כשהעיסוק ב'סור מרע' יכול להזיקו:

[3]. וראה עוד במאמר רבינו הזקן שצוטט חלקית להלן הערה 78. גם יש לציין ולהבחין בין כמה נושאים הקשורים לכאן, אם כי עם זאת יש להבחין ביניהם: (א) נושא נוסף הקשור לנושא שלנו (ואף מקצת מן הדברים נזכרו כאן) והוא השאלה אם מותר ללמוד תורה כאשר לא עשו תשובה – על נושא זה ראה מה שהאריכו יפה (ויש עוד להאריך בדבר מכמה פנים) בבטאון 'אור לנתיבותי' גליון יג תמוז תשס"ו עמ' 23. (ב) נושא אחר הקשור לנושא שלנו הוא השאלה הידועה שנשאלה לפני המגיד ממעזריטש (מובאת בספר תשואות חן בליקוטים) אם יש להקדים בשפלות אדם או בגדלות הבורא. ועוד. הערת המערכת].

4. ראיתי דבר פלא בקונטרס 'נזר הבעל שם טוב' (בוקיעט, כפ"ח תשס"א. פרק שביעי 'שיטתה וחידושה של תורת החסידות' אות יב) שהעתיק את דברי הרה"ק רמ"מ מליובאוויטש זי"ע ביחידות להרה"ג רש"י כהן שליט"א רבה של חיפה: "חידש הבעש"ט... עד עתה ידענו שסדר העבודה הוא כמו שכתוב בפסוק 'סור מרע ועשה טוב' – תחילה 'סור מרע' ואחר כך 'עשה טוב'. הבעש"ט חידש, ובדורינו במיוחד צריכים ללכת בדרך זו, שה'עשה טוב' קודם ל'סור מרע'. כך ש'הראשון' מבאי שער החסידות שדן בענין זה אינו אלא מייסד שיטתה מרנא ורבנא הבעש"ט זיע"א. אלא שדברים אלה שנאמרו ביחידות, מעולם לא נאמרו בפה קדשו בפני הרבים, כך שלא זכיתי למצוא אסמכתא נוספת ל'שמועה' זו. מסופקני איפוא אם אכן נמסרו הדברים במדויק, ובפרט שאין מסתבר שחלק מתלמידי הבעש"ט יחלקו על חידושו של רבם.

5. פורים אות קלט.

6. תקוני זוהר כט, ב.

"כי לפעמים יוכל להזיק התעצמות שאדם מתאמץ ועוסק במידה רעה אפילו כדי לנצחה, כדאיתא ב'אור החיים' בפסוק 'כמעשה ארץ מצרים'. וכן אמר הרב ז"ל: שאסור לתקוע עצמו ביותר מדאי לצאת מגיאות, כי יכול להזיק וכיוצא בזה, ואז צריך להתבונן ולהחזיק דרך השניה וצריך דעת לזה".

ואכן בדברי ה'אור החיים' הקדוש⁷ שנינו על ההיזק הרוחני הגדול שיכול לבוא על העוסק ברע, גם אם בכוונתו לסור ולפרוש ממנו:

"נחזור לענין שבאנו עליו כי בחינת החושב בדבר ערוה, תגביר החפץ ותשליטנו ברצון, ולא יושג הנצחון החפץ אלא דוקא באמצעות הרחקת הדבר מדעתו ומחשבתו לבל ראות הכיעור ולא יחשוב בו.

אבל אם עיניו יביטו בדבר, הנה הוא מסתכן, וכמעשה דוד המלך עליו השלום כשנסבב הדבר, וראה מה שראה, נתעורר לבו שהיה חלל ועשה מעשיו, ואפילו תחילת המחשבה בדבר זה תגרום תגבורת והולדת טבעיות החפץ ותגבורתו.

ולזה נתחכם חכם החכמים שלמה המלך עליו השלום ואמר⁸ 'בני אם יפתוך חטאים' פירוש בחינת החטא, 'אל תאבה' פירוש לא תכנס עם פתויך בטוען ונטען, כי אריכות הרגשת החושב אפילו לבחינת השולל תפעיל הגברת החפץ ותהפך הרצון אליה".

נחלקו בזה אבות העולם: המגיד ממעזריטש והרה"ק מקוריץ זיע"א

בר הפלוגתא של הרה"ק מקוריץ בענין זה היה הרה"ק המגיד ממעזריטש זיע"א. דעתו של המגיד ממעזריטש היתה כי בכל אופן צריך האדם להקדים את העיסוק ב'עשה טוב' ומאליו יבוא ה'סור מרע'. כך הביא בשמו, תלמידו המובהק הרה"ק רבי זאב וואלף מזיטאמיר בספרו 'אור המאיר'⁹:

"ושמעתי מהמגיד זצלה"ה היה אומר:

'סור מרע ועשה טוב' חובת גברא לדחות מעליו מחשבותיו הבאים לנגד פניו בשעת תורה ועבודה לומר מי אתה, שפל בריה, וכזה וכזה עשית, ואיך ימלא לבך לעמוד ולגשת אל עבודת הקודש פנימה, וידע נאמנה שכל זה מעצת היצר הרע הצופה אליו ומבקש להמיתו לבטלו מעבודתו, ולזה בעצה יגיד הכתוב 'סור מרע' מאותן המחשבות המזכירות לך רוע מעשיך 'ועשה טוב' ואל תתן רפיון בעבודתך, וקום בקיומך כאילו לא עשית רע מעולם".

7. ויקרא יח, ב.

8. משלי א, י.

9. דרוש לשבת תשובה. במהדורה שלפני (ווארשא תרמ"ג) הוא בעמוד 62.

מחלוקת זו שהיא לשם שמים סופה להתקיים, ואכן בדורות המאוחרים יותר ידעו להצביע על הני תרי צנתרי דדהבא כראשוני החולקים בשאלה מרכזית זו בעבודת ה', וכפי שכתב הרה"ק רבי שלום מאסקאוויטש משאץ – לונדון בספרו 'אור גנוז'¹⁰:

"שני אבות העולם, הרה"ק רבי פנחס מקאריץ והרה"ק המגיד ממעזריטש ז"ל, היו חלוקים. הרה"ק רבי פנחס ז"ל אמר: דעיקר עבודה היא עבודת המידות לעבוד בכל כוחו, וממילא כשיזכה למדות טובות, יבוא אחר כך לתורה ועבודה וכל מיני קדושות. והרה"ק רבי בער ז"ל אמר להיפך: ללמוד הרבה תורה ולעשות מצוות הרבה בקדושה ופרישות, וממילא יבואו בעצמם כל מיני מדות טובות".

מקור מוקדם ממנו המלמדנו על מחלוקת זו אנו מוצאים בספר 'בית רבי'¹¹:

"רבינו [הרה"ק בעל התניא והשולחן ערוך זיע"א] תפס הידיעה באלוקות לעיקר, כי כיון שהמוח ממולא בידיעת אלוקות ובהתקשרות, ממילא נמשך כל האדם לאלוקות והוא רחוק מרע, כי הרע שבלב בחלל השמאלי הוא כפוף ובטל וכישן דמי... והנה רבינו קיבל זה מהקדוש הרב רבי אברהם בן הרב המגיד [ממעזריטש] נ"ע. שכנסע ללוותו אמר בזו הלשון: פאר פאר, קוק ניט אויף דיא פערד כו'¹², וכונתו בזה היה, כי הנה רבינו היה גם אצל הרה"ק רבי פנחס מקארעץ נ"ע וקיבל ממנו מדת השפלות והאמת, כי הרה"ק [מקוריץ] היה שפל רוח בעיניו מאד מאד, וגם היה איש אמת מאד ויגע על האמת כ"א שנים: ז' שנים לידע מהו אמת וז' שנים לגרש השקר ממנו, וז' שנים להכניס האמת לתוכו כו', שרצונו היה לגרש החושך תחילה מכל וכל, ואחר כך להכניס האור, ועל כן היו חסידיו מעטים, כי לא כל אדם יוכל כזאת לגרש החושך תחילה מכל וכל. ועל זה רמז לו הקדוש דרך אחרת, שלא להביט על הסוסים¹³, כי אם לומר דברי חסידות הרבה ומעט אור דוחה הרבה חושך...".

עוד על דעתו של הרה"ק בעל התניא זיע"א הסוברת להקדים את ה'עשה טוב' נביא להלן מפיו ומפי כתביו.

תלמידו של המגיד ממעזריטש שסבר כהרה"ק מקוריץ

אם כי הרה"ק רבי ישעיה מדינאוויץ זיע"א נמנה על תלמידי הבעש"ט והמגיד ממעזריטש, הרי שדעתו לא היתה כדעת המגיד ממעזריטש המקדימה את העבודה ב'עשה טוב' אלא סבר כשיטת הרה"ק מקוריץ המחייבת קודם את העבודה ב'סור מרע'.

10. לונדון תשנ"ו, ח"ב חנוכה אות ג. ושם הוסיף וכתב: "ומה אנחנו להכריע בין הרים גדולים אבל נראה שהאמת כן כדברי המגיד ז"ל כי כל מיני טובות מוכרחין לבוא רק מקדושת התורה הקדושה ואז יש להם קיום ורחוק ואמת".

11. לרח"מ היילמאן, ברדיטשוב תרס"ב, עמוד מד, א.

12. פירוש: "סע, סע, אל תביט בסוסים...".

13. המסמלים את החומריות והעיסוק ב'סור מרע'.

כבדרך אגב ראוי לציין כי קיים היה קשר הדוק בין הרה"ק מקוריץ לבין הרה"ק מדינאוויץ, ובין השאר הגיעו הדברים לידי ביטוי בחליפת מכתבים שניהלו ביניהם ברצוא ושוב. בספר 'חסד לאברהם'¹⁴ נשתמרה אגרת שכתב הרה"ק מקוריץ להרה"ק מדינאוויץ ובו הוא מכתירו בתוארי כבוד מופלגים ונדירים¹⁵. נקל לשער כי המכתבים שעסקו בעניינים העומדים ברום עולמה של עבודת השי"ת נגעו גם בענין זה, ושמא מכך הושפע הרה"ק מדינאוויץ.

את דעתו של הרה"ק מדינאוויץ הביא הרה"ק רבי חיים מטשרנוביץ בעל ה'באר מים חיים' בספרו 'סודו של שבת' כסמכתא לדעתו המצדדת בנחרצות בעד החובה להקדים את ה'סוד מרע' ל'ועשה טוב'.

כך כותב הרה"ק מטשרנוביץ¹⁶:

"אבל השוטים וחסרי הדעת אינן נותנין לבם להסיר מקודם תאוות ושורש הרע שבלבם, וממילא לא נזכר גופם ונפשם שיהיה מקום וראוי למשכן ה', אז בהאיר אור קדושת השבת בעולם בורח מנפשות אלו ולא אור נגה עליהם, כי אין מקום לישוב על הכסא מזוהמת לכלוכי עוונותיו, כי 'עוונותיו ילכדנו את הרשע ובחבלי חטאתו יתמך'¹⁷ עד שאין מקום מוצא להשראת הקדושה.

ואם אשר לגודל אור הקדושה השופע מבורא כל עולמים ברוך הוא וברוך שמו לא ימלט שגייע גם אליהם מעט דמעט מהבהקת זיו אור המאיר בו, נדמו בזה לאדם שמקבל רפואות ולא זכך ונקה מקודם קיבת הגוף מטנופת הזוהמא והפסולת הנמצא בה. ובודאי הרפואה שהוא אוכל ושותה הוא לריק, כי נתבטל ברוב הפסולת שבו, ואין מועיל לו הרפואה הזאת. כן אותם האנשים אשר לא דרשו ולמדו היטב איך לעשות, המה מכניסים את הטוב ברע, ועבירה שבתוכם מכבה את המצוה, ו'זבובי מות יביע שמן רוקח'¹⁸, ומגרעות נתנו לקדושה שנופל לתוך הקליפה ונתבטל. וכדרך מאמר רבותינו ז"ל¹⁹: 'רשעים מלאים חרטות', ואף על פי כן אינם עושים הטוב, כי

14. לרבי אברהם המלאך. במהדורה שלפני (טשערנוביץ תר"א) המכתב מודפס בדף כה, ב.

15. את מכתבו זה הוא פותח: "איש אלוקים קדוש הוא, כל פועל ה' למענהו, כבוד אהובי ידיד ה' וידיד נפשי ה"ה הרב המופלא ומופלג, בוצינא קדישא, חסידא ופרישא, אור חוזר ומקיף, חילא דאורייתא תקיף, כבוד קדושת שמו נודע בשערים מו"ה ישעיה נ"י לדור דורים, אמן". בין הדברים הוא כותב: "ומפני שנפשו יקרה מאוד ומתפרקת תמיד בחוזק עבותות האהבה, ומגודל כוסף חיבתו לא אכחד מידידי גלות לו סתרי רז אשר נבזך בו". על תולדות רבי ישעי' מדינוביץ ומכתבו של הרה"ק מקאריץ ראה 'היכל הבעש"ט' גליון י' עמ' קכג.

16. סודו של שבת שורש א ענף ג עלה ה.

17. משלי ה, כב.

18. קהלת י, א.

19. ע"פ נדרים ט, א.

תיכף בהגיע אליהם הארה של ניצוץ החרטה נתבטל תיכף בהמחשבות ותאוות רעות והרהורי הלב שדעתו ולבבו ממולא מהם, בלא יוכל לפעול פעולתו עבור בטולו ברע שבלבבו.

ודוד המלך כיון ואמר על ענין זה 'מי האיש החפץ חיים' וגומר, עד 'סור מרע ועשה טוב'. פירוש: שדווקא כסדר הזה יעשה להקדים עזיבת הרע, להסיר תחילה מעליו הבגדים הצואים, ואז 'יילבש אותך מחלצות'²⁰. והבנת הכתוב שיהיה נדרש דוקא כך, להעשות כסדר שנכתב בו ולא בהיפוך, יובן ממה שנבאר אי"ה בחלק השני²¹.

על דבריו אלו מביא הרה"ק מטשערנוביץ סיעתא וראי"ה מהימנ"א ממה שאמר הרה"ק מדינאוויץ:

"וכדברים האלה כן שמעתי בשם מופת הדור איש אלוקים קדוש המפורסם מוהר"ר ישעיהו זכרו לחיי עולם, מגיד מישרים דקהלה קדישא דינויץ, שפירש כן דברי הגמרא²²: 'כל מי שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין לא יהיה לו עסק עמהם'. פירוש: מי שאינו יודע לגרש את הרע תחילה ולפטור את עצמו בגט כריתות – לכרות ולהרחיק מאתו הרע שבלבו, ואחר כך לקדש עצמו – להכניס הקדושה אצלו, לא יהא לו עסק עמהם, כי מגרעות נתן לבית להכניס את הקדושה אל תוך הפסולת והרע. ועל כן צריך לגרש תחילה שורש הרע שבתוכו, כדי לזכך את נפשו ולטהרו, ואחר כך תוכל לשרות עליו הקדושה ואור החיים לחסות תחת צל כנפי השכינה"²³.

כל שאינו יודע בטיב גיטין - לכאן ולכאן

מעניין להבחין כי אדרבה מדברי הגמרא הללו על 'מי שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין' הביאו המצדדים בהקדמת 'עשה טוב' אף הם ראייה לשיטתם. החסיד רבי ישראל פערילמוטער שהסתופף בצל אדמו"רי בית אלעסק כותב בספרו 'משמחי לב'²⁴:

20. ע"פ זכריה ג, ד.

21. דרוש ד פרק א מאמר יא, עיין שם.

22. קידושין יג, א.

23] יש לציין גם לדברי ה'תולדות' ('תולדות יעקב יוסף' תזריע אות ג), ושם מביא בכיוון זה מדברי הרה"ק רבי משה מקיטוב מחוגו של הבעש"ט הק': "כשהיה עוסק לסדר גט אחד ושאלו הא דאמרינן בכל דרכיך דעהו לעשות יחוד בכל דבר...א"כ מה יחוד עושין במצוה זו גירושין פירוד...ותירוצ' ע"ד הנ"ל מבטלין ת"ת להוצאת המת ולהכנסת כלה...וביאר כי קודם שיעשה היחוד צריך להפריד הקליפות כנודע וז"ש תחילה צריך הוצאת המת שהוא להפריד הקליפות ואח"כ יעשה היחוד שהוא הנכסת כלה וגירושין הוא לגרש ולהפריד הקליפות...". מקור אחר מתלמידי הרה"ק המגיד מזלוטשוב שכותב בחריפות שיש להקדים סור מרע לעשה טוב ומביא על כך תימוכין מתורת רבו הרה"ק מזלוטשוב (וראה להלן בפנים על רעיון מסויים אם מקורו מהמגיד מזלוטשוב או לאו) הוא ה'יורש דברי אמת' הרה"ק רבי פייבוש מזבאריז בקונטרסו 'דרך אמת' (מהדורת תולדות אהרן עמודים לח-ט) סי' ג וד' עיי"ש. (הערת המערכת)].

24. "אשר אספתי ולקטתי מאמרין קדישין ששמעתי בעצמי מצדיקים קדושים מפורסמים... ", לבוב

תרס"ט, אות ו.

"יום ד' פרשת לך תרח"ם לפ"ק. על נשואי ב"א המופלא מו"ה אורי שו"ב מאלעסק, והרב הצדיק הקדוש אדומ"ר ר' יצחק זצלה"ה היה בלילה אחר החופה על הסעודה, אמר בפיו הקדוש: מה שאמרו ז"ל במסכת קידושין "אמר רב יהודא אמר שמואל: כל מי שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין לא יהא לו עסק עמהם". ויש להבין הלשון מקודם גיטין, הלא דרך העולם מקודם קידושין.

אך הרמז בזה על פי מה דאיתא בספרים הקדושים פירוש הפסוק 'סור מרע ועשה טוב' אם אדם אינו במדרגה להיות 'סור מרע' ח"ו אז יהיה 'ועשה טוב', על ידי הטוב יבוא להיות 'סור מרע'. זה ניחא פירוש מאמרם ז"ל 'כל מי שאינו יודע בטיב גיטין' – באיזה מידה לגרש הרע ח"ו, אז 'וקידושין' – על כל פנים יקדש את עצמו להיות 'עשה טוב', על ידי זה יבוא להיות 'סור מרע' ויעשה טוב ויתבטל הרע רח"ל".

שוא לכם משכימי קום

על דמות נוספת מבני היכלו של רבינו הבעש"ט הקדוש שסבר כדעתו של הרה"ק מקוריץ, הלא הוא הרה"ק רבי יחיאל מיכל מרגליות רבה של הורודנא²⁵, אנו למדים מתוך מובאה בשמו שכתב הרה"ק רבי ישכר דוב בער מזלאטשוב בספרו 'מבשר צדק'²⁶:

"והנה ידוע דקודם עשיית אדם מצוות ה' צריך בתחילה לשוב מעוונותיו שבידו ולתקן הפגם שפגם ח"ו ואחר כך יעשה מצוותיו, כי כשעדיין לא תיקן את עצמו מפגומיו אז מגרע גרע מעשיית מצוותיו, כי החיצונים יונקין החיות והקדושה שנתוסף בו מזה המצוה, ולכן צריך לתקן מקודם, וכן דוד המלך ע"ה אמר 'סור מרע' ואחר כך 'ועשה טוב'.

ושמעתי בשם הה"ג החסיד מוהר"ר יחיאל מהראדני זלה"ה פירוש על פסוק²⁷ 'שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לחם העצבים' היינו גם כן על דרך הנ"ל: משכימי קודם [את] הקום ועשה ומאחרין [את] השב ואל תעשה, שעושין מצוות ה' קודם שהם מתקנין עוונותיהם, ועל ידי זה 'אוכלי לחם העצבים' כל ימיהם, כי הקליפה יונקין הקדושה מהמצוות וכו"ל, ודוד המלך ע"ה כתב גם כן 'סור מרע' ואחר כך 'ועשה טוב' ע"כ דבריו ודפח"ח²⁸.

25. כפי המסופר אף בא הבעש"ט להכתירו ברבנות העיר הורודנא (שבחי הבעש"ט עמוד קכ"ח). עובדה ביבליוגרפית מסופרת על הרב ועירו הורודנא, כי הרב הדפיס ספר הזהר על מגילת רות וקרא שמו 'הר אדני' כרמז לעירו הורודנא. בשער ספר 'הר אדני' שלפני (מהדורת פולנאה תקנ"א) מופיע: "ראו דברים, חידושים נעלמים, אשר כבר לא היה לעולמים, והאומרו ליל שבועת ליל הר"ר מובטח לו שהוא בן עולם הבא, ומצא אותו הגאון הגדול מופת הדור ה"ה הרב מו"ה יחיאל מיכל אב"ד דק"ק הראדני וקרא את שם הספר על שם העיר".

26. דובנא תקנ"ח, סוף פרשת ראה.

27. תהלים קכז, ב.

28. וראה שם במבשר צדק שהוסיף: "ובזה אמרתי טעם שבחומש הפקודים (פרשת שלח) כתיב 'ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם', ובמשנה תורה (פרשת תצא) כתיב 'גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך

רבי יחיאל מיכל: מהורודנא או מזלאטשוב?

הרה"ק רבי משה אליקים בריעה בנו של המגיד מקוזניץ מביא אף הוא פירוש זה, בספרו 'ויחל משה'²⁹:

"הה"ק מו"ה יחיאל מיכל זצלה"ה אמר פירוש הכתוב, ששוא לכם עבוד בזה הדרך להיות משכים ומקדים לקיים המצוות עשה שהם בקום ועשה, ולהיות מאחרי שבת מלהיות נזהר מלעבור על מצוות לא תעשה בשב ואל תעשה, כי אם מתחילה צריך לעבוד ב'סור מרע' להשמר במצוות לא תעשה, ואחר כך 'ועשה טוב' לקיים מצוות עשה, ודפח"ח".

בתחילה סברתי כי גם הרה"ק מקוזניץ כוונתו למסור שמועה זו בשם רבי יחיאל מיכל מהורודנא, וכפי שהביאו ה'מבשר צדק' בשמו, אלא שמצאתי כתב ידו יוצא ממקום אחר ובספרו שלו 'דעת משה' על התורה³⁰, ראיתי שהביא מאמר זה בשם הרה"ק רבי יחיאל מיכל מזלאטשוב זצ"ל.

הפלא הוא שהרי ה'מבשר צדק' הביא כמה פעמים שמועות בשמו של הרה"ק רבי יחיאל מיכל מזלאטשוב³¹, ואילו כאן לא הביאו ה'מבשר צדק' בשמו אלא בשם הרה"ק רבי יחיאל מיכל מהורודנא. כמדומני שיש בכך ראייה ברורה כי לא מפיו של הרה"ק מזלאטשוב יצאו דברים אלו ותמה אני על עצמי מה היה מקורו טהור של הרה"ק מקוזניץ שייחסו להרה"ק מזלאטשוב.

אינו מן הנמנע ש'טעות מחמת הדומות' יש כאן, ושמה נתחלף לו הרה"ק ה'מבשר צדק' מזלאטשוב שהביא זאת בשם הרה"ק רבי יחיאל מיכל מהורודנא, עם הרה"ק רבי יחיאל מיכל מזלאטשוב, ומי חכם ויודיענו פשר דבר.

ממקורות אחרים אנו למדים על צדיקים נוספים שכוונו לפירוש זה על הפסוק 'שוא לכם משכימי קום'. הרה"ק רבי נפתלי מרופשיץ בספרו 'זרע קודש' הביא זאת בשם אביו הרה"ק רבי מענדל מלינסק³²:

אשר תכסה בה' בשינוי לשון. והוא על דרך הנ"ל, שבתחילה צריכין להיות בבחינת 'סור מרע' ואחר כך 'ועשה טוב', תחילה צריכין להסתכל מאוד על זה לתקן פגומי אשר פגם, וזהו בתחילה כתיב 'ועשו להם ציצית' היינו הסתכלות מלשון 'מציצ' מן החרכים' דהוא לשון הסתכלות להסתכל תמיד על כנפי בגדיהם, היינו מלשון 'בגדו בגד' היינו להסתכל על עוונותיו ולתקנם, ואחר כך כשכבר תיקן כל פגומי אז יבוא לבחינת 'גדילים תעשה לך' היינו בחינת גדלות המוחין 'על כסותך אשר תכסה בה' היינו בחינת חלוקא דרבנן אשר תכסה בה לעולם הבא והיינו המצוות, ועוד האריך שם בביאור מקראי קודש על דרך הזאת.

29. פירוש על ספר תהלים, לבוב תרל"ב, על פסוק זה.

30. לבוב תרל"ט, פרשת פינחס. ויעוין שם מה שביאר לפי זה.

31. ראה לדוגמא בסוף פרשת וישב, שכוונתו שם על המגיד מזלאטשוב.

32. פרשת תבוא, ד"ה ולקחת. וכעין זה חזר וכתב בפרשת תצא ד"ה א"י מאמר: 'ועל דרך שפירש אבי

הרב הצדיק ז"ל...".

"על דרך שפירש אבי הגאון ז"ל על פסוק 'שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת' וגו', שמקדים הקום ועשה קודם השב ואל תעשה להיות 'סוד מרע', רק שצריך להיות בדרך נכון להיות 'סוד מרע' קודם ויפרוש מתאוות וארציות קודם. וזה שאמר 'כן יתן לידידו שינה' על דרך שפירשו ז"ל על פסוק 'אני ישנה ולבי ער' אני ישנה מן העבירות"³³.

'קדש' קודם ל'ורחץ'

ידוע מה שהפליג הרה"ק רבי אלכסנדר זיסקינד מהוראדנא בספרו 'סוד ושורש העבודה'³⁴ על גודל קדושת סימני ליל הסדר:

"סימנא מילתא הוא בהני חמשה עשר תיבות של הסדר: קדש ורחץ כרפס יחץ וכו', כי נרמזו בו סודות גדולים ונפלאים מאוד, ועל כן בעבודה זו יאמר גם סימני הסדר בפה מלא. דהיינו קודם הקידוש יאמר בפה מלא: 'קדש' וקודם הרחיצה הראשונה יאמר: 'ורחץ' וכן כל הסדר עד 'נרצה' יאמר גם כן בפה מלא: 'נרצה'".

כולי עלמא לא פליגי כי הסימן 'קדש' מרמז על העבודה ב'עשה טוב' והסימן 'ורחץ' מרמז על העבודה ב'סוד מרע'. לכאורה הקדמת סימן 'קדש' לסימן 'ורחץ' מוכיחה כי סדר העבודה כך הוא, ואכן הרה"ק רבי יצחק מבענדרי בפירושו 'שומר מצוה' על הגדה של פסח³⁵ מביא בין דבריו כי הקדמת סימן ה'קדש' לסימן ה'ורחץ' באה ללמדנו על הדרך הנאותה בעבודת ה' להקדים את ה'עשה טוב ל'סוד מרע':

"על פי המבואר בכמה מקומות שצריך לקיים 'עשה טוב' גם קודם ה'סוד מרע' בדקות והאור דוחה את החושך, וזהו שאמר על ידי 'קדש' – 'ורחץ' תוכל לרחוץ את עצמך ממידות רעות ר"ל ולהמשיך קדושה על נפשו".

אלא שהחולקים על דרך עבודה זו סוברים כי ליל הסדר הוא יוצא מן הכלל הראוי בעבודת ה' ודווקא בלילה זה יכול האדם להקדים את ה'עשה טוב', וכך כתב הרה"ק מטשערנוביץ בספרו 'באר מים חיים'³⁶:

"ועל כן אנו אומרים בסדר של פסח 'קדש ורחץ' לומר כי נשתנה יום זה מכל הימים, שבכל הימים כאשר ירצה האדם לקבל הקדושה צריך קודם לרחוץ ולטהר עצמו ואחר

33. השווה ספר 'אמרי יהודה' (יתרו עמ' מז) להרה"ק ר' אברהם זרח לייביש היילפרין מברעזון שמביא הרעיון בשם הרה"ק מראפשיץ בעצמו: "איתא בשפ"א מאאמור"ר בשם חותנו הוא זקני הקדוש מראפשיץ ז"ל שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת כי מתחלה צריך האדם לשמור שלא לעבור על הלא תעשה שהמה היפוך תאות לבו ועי"ז ממילא יקים המצות עשה, אבל כל עוד לא נשמר מלעבור על הל"ת ומקיים המ"ע מי יודע אם הוא לשם שמים כמשאה"כ סוד מרע ועשה טוב הינו קודם צריך להיות סוד מרע וזה שוא לכם משכימי קום היינו שמקדימין לקיים המ"ע שהמה קום ועשה מאחרי שבת ומאחרים הל"ת שהמה בשב ואל תעשה ע"כ. ודפח"ח.

34. חובת המועדות פרק ששי – סדר ההגדה.

35. נדפס בקובץ 'בית אהרן וישראל' קארלין, גליון כא שבט-אדר תשס"א.

36. פרשת יתרו עה"פ בחודש השלישי.

כך תוכל הקדושה לשרות עליו כמאמר הכתוב 'סור מרע ועשה טוב' כאשר הארכנו בזה בחיבורינו 'סידורו של שבת', וכאן היה הקדושה קודם להרחיצה ואנו מספרין בבחינת הלילה הזה כי היה 'קדש ורחץ' הקדושה תחילה ואחר כך הרחיצה".

משמו של הרה"ק רבי אהרן מקוידנוב אנו שומעים בספר 'זכר צדיק'³⁷:

"שמעתי מהשו"ב המופלג רבי חיים בן ציון מקוידנאו ששמע ממנו... בישיבתו ליל פסח בסדר. אמר 'קדש ורחץ' דהנה סדר העבודה כל השנה הוא מתחילה 'סור מרע' ואחר כך 'עשה טוב' כידוע אשר ראשית העבודה לעזוב את החטא, אבל בליל פסח שהוא שינוי בסדר הבריאה אשר נתגלה אור גדול מלמעלה ממקור ושורש הבריאה יוכל מקודם לקדש עצמו במצוות הבורא ואחר כך לעזוב את החטא, וזהו מתחילה 'קדש' עצמך במצוות ואחר כך 'ורחץ' לרחץ עצמך מהרע".

ובלשון אחר הביא בנו של הרה"ק רבי אברהם בורנשטיין מסוכאטשוב בעל ה'אבני נזר' בשם אביו³⁸:

"קדש ורחץ. ולכאורה היה לכתוב 'רחץ וקדש' כדכתיב 'ורחצת וסכת ושמת שמלותיך' אך אמר כ"ק אבי אדמו"ר זצלה"ה: משום דביציאת מצרים היה הגאולה אף שלא היה ראויין כדכתיב 'את ערום ועריה' וכמו כן לדורות מתעורר בזמן הזה השפעת הקדושה לכל אחד אף שאינו ראוי לכך"³⁹.

הג"ר שלמה זלמן עהרענרייך משמלויא בפירושו 'מצה שלימה' על הגדה של פסח⁴⁰ האריך בענין זה, והוא מוסיף ומבאר בזה את שאלת הבן החכם:

"מה העדות והחוקים וכו' אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. ואינו מובן כלל לא השאלה ולא התשובה, ויתבאר על פי מה שכתבתי למעלה במאמר קדש ורחץ⁴¹ דהשאלה הוא מה העדות – מה נחשב הוא המצוות שאתם עושין בפסח מצה ומרור כיון שצריך להיות מקודם 'סור מרע', ואתם לא הייתם סור מרע במצרים.

אך הטעם דצריכין להיות מקודם 'סור מרע' הוא כדי שלא יפלו המצוות ומעשים טובים ביד הסט"א, אבל במצרים בשעת הפסח יצאו לחירות כל צבאות ה' ממצרים,

37. "את אשר שמעה אזני מפי קדוש עליון אדמו"ר מקוידנאו הגאון הצדיק המקובל מוה"ר אהרן נבג"מ זיע"א" וילנא תרס"ה, עמוד יג.

38. הגדה של פסח 'שם משמואל', פיעטרקוב תרפ"ח, עמוד יז.

39. ועוד בענין זה ראה הרבינו כ"ק מרן אדמו"ר הלב שמחה זיע"א בספרו הקדוש 'לב שמחה' (פסח תשמ"ג ד"ה קדש).

40. ירושלים תשכ"ט, עמוד מב.

41. בספרו זה עמוד כ, עיין שם שהאריך בזה טובא.

וכתב האריז"ל דיצאו לחירות כל הניצוצות הקדושים שנשבו במצרים והיו יכולים לקיים 'עשה טוב' טרם ה'סוד מרע', וזה שמשיב כי אפיקומן...⁴².

הלכה ומורין כן

אם כי שתי דרכי העבודה שהזכרנו ממקום קדוש יהלכון ואלו ואלו דברי אלוקים חיים, הרי שכפי הנשמע והנראה מפיהם ומפי כתבם של רבותינו הקדושים ראשי גולת אריאל, נמנו וגמרו לקבוע הלכה למעשה כדעתו הטהורה של רבינו המגיד ממעזריטש זיע"א.

הלן נעתיק את דעתם הברורה והפסקנית של רועי החסידות ראשי אלפי ישראל: האדמו"ר בעל התניא מחב"ד; האדמו"ר החידושי הרי"ם מגור; האדמו"ר הצמח צדיק

42. הסבר נפלא בטעם הדבר שבליל פסח מקדימים את העשה טוב' ל'סוד מרע' כתב הרה"ק רבי פינחס מאוסטילא בספרו 'שארית לפנחס' (פסח, עמודים עז-ח): "קדש ורחץ. וכתבו בספה"ק הרמז בזה שיקדש עצמו בעשיית המצוות, ורחץ לרחוץ עצמו מהעבירות שבידו. ויש לדקדק הלא סדר העבודה הוא קודם 'סוד מרע' ואחר כך 'עשה טוב'. ונראה דהנה הרה"ק בעל התניא ז"ל היה אצל אה"ז הרה"ק ר"פ מקאריץ ז"ל, ושמע ממנו שאמר: שבע שנים למדתי לידע מה הוא שקר, ושבע שנים למדתי לגרש את השקר, ושבע שנים למדתי לבוא אל האמת. והה"ק בעל התניא ז"ל אמר שלא זו הדרך לעבוד כל כך בה'סוד מרע' ונטה מדרך זה, וכמו שאיתא כמה פעמים בספרי בעל התניא שמעט מן האור דוחה הרבה מן החושך, כי דרכו היה שצריכין לעבוד בה'עשה טוב' ואז ממילא נדחה הרע מעצמו.

וי"ל שאלו ואלו דברי אלוקים חיים, דאם כשבא לעשות המצוות יש עוד שהות לחשוב בחשבון נפשו ולהסיר הרע מעליו בודאי מה טוב לעשות כן. אבל אם בא לידו מצוה זמנית אשר עוד מעט עבר זמנה ואיננה, אז צריכין לעשות תיכף המצוה והרע נדחה מאליו.

וי"ל דדבריהם ז"ל מרומזים במסכת פסחים (כא). בפלוגתא דרבי יהודה ורבנן, ר' יהודה אומר אין ביעור חמץ אלא שריפה וחכמים אומרים אף מפרר וזורה לרוח ומטיל לים. דהנה חמץ מרמז על יצר הרע, וכן כתב בתשובת הרדב"ז (סימן תתקעז) דמטעם זה חמץ בפסח במשהו. וזהו שאומר ר"י אין ביעור חמץ ר"ל שאין צריכין לבער היצר הרע, אלא שריפה ר"ל על ידי התלהבות המצוה. כי מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך. וחכמים אומרים אף מפרר וזורה לרוח וכו' כוונתם כמ"ש הרמב"ם (פ"א מתשובה ה"א) שהתשובה היא וידי דברים, וזהו מפרר, היינו שיפרוט כל החטאים; 'זורה לרוח' היינו בדיבור כדמתרגמינן (בראשית ב, ו) 'זיהי האדם לנפש חיה' – 'לרוח ממללא'; 'זמטיל לים' ר"ל להזהר ממצות לא תעשה שבאים ממידת היראה, כידוע שהמצות עשה באים ממידת אהבה והלא תעשה ממידת היראה, וים רומז ליראה כדאיתא בחולין (פט). תכלת דומה לים וים דומה וכו' לכסא הכבוד. וכן כתוב (ירמיה ה, כב) האותי לא תיראו וגו' אשר שמתני חול גבול לים, הרי דים רומז ליראה.

ולכן אומר רבי יהודה (שם יב) אימתי שלא בשעת ביעורו, דהיינו לאחר שש כמו שפירשו התוספות בשם ר"ת, ור"ל שאז אין שהות לחשוב בחשבון נפשו, ואז מצותו בשריפה היינו בהתלהבות המצוה להקדים העשה טוב'. אבל בשעת ביעורו, שיש לו עוד שהות להקדים ה'סוד מרע' אז השבתתו בכל דבר, היינו לשוב אל ה' מכל דבר וכל פרט ופרט מעוונותיו, ולכן בליל פסח שהשולחן כבר ערוך לקיים כמה מצוות, ואז בוודאי אין שהות להיות 'סוד מרע' אזי צריכים להקדים העשה טוב', ולכן הסדר קדש ורחץ".

מויזניץ; הקבלה שבידי אדמו"רי בעלזא, אשר כולם כאחד ענו ואמרו שחובה על האדם להקדים את העיסוק ב'עשה טוב' ולא להמתין עד שיסיים לסור מן הרע.

הפוך בבוץ והוא ישאר בוץ

נשתמרה בידינו שיחת שרפי קודש חוצבת להבות אש של האדמו"ר החידושי הרי"ם זיע"א 'מה שדיבר הגה"ק החידושי הרי"ם זצלה"ה מגור לאנשים המסתופפים בצילו הקדוש קודם יום הכפורים, בלשון המדובר בינינו. וזה לשונו הקדוש...'⁴³.

כדי שיהיו הדברים שוים לכל נפש נעתיק כאן תרגום של חלק מהשיחה שנאמרה בשפת האידיש, כפי שהיא מובאת בספר 'חידושי הרי"ם' על התורה⁴⁴:

"ומה עוד אם אדם קלקל חס ושלום לדבר חמור, ועוסק ב'סור מרע' לראשונה כמו שכתוב, הריהו חושב על הקלקול ומקום שהמחשבה נמצאת שם האדם, עם כל נפשו, אז הוא בתוך הרע והוא בטח לא ישוב בתשובה כי מוחו יתגשם ויגרום לטמטום הלב ועלול ליפול לתוך עצבות חלילה, ואפילו לא עבר דבר חמור ומוחו לא יתגשם ולבו לא יטמטם אבל כשיחשוב על 'סור מרע' ועל הבוץ, הפוך בבוץ והוא ישאר בוץ. כן חטא, לא חטא, מה יש להקב"ה מזה, ובזמן שהוא חושב על זה הריהו יכול להיות נוקב מרגליות, ושיהיה משהו מזה למלכות שמים.

לכן 'סור מרע' – הפנה עצמך מרע, אל תהרהר ברע, 'עשה טוב' – עשית חבילות עבירות עשה מצות כנגדן, היום לפני יום כפורים צריכים להרגיש את עזיבת החטא, עם ישוב הדעת מעומקא דליבא, לא על ידי התפעלות, רק קבלה בלב על העתיד ולהיות בשמחה, לומר 'על חטא' במהירות ולא לשקוע בהם, רק ב'ותמלוך אתה ה' לבדך"⁴⁵.

בדורות הללו ובפרט באנשים כערכנו

כמה וכמה פעמים מדגיש הרה"ק רבי מנחם מנדל האגר מויזניצא בדברות קודשו שנדפסו בספר 'צמח צדיק' את המציאות שנהייתה 'בדורות הללו ובפרט באנשים כערכנו' שמחייבת להקדים את העיסוק בעשה טוב. הפעם הראשונה היא בפרשת ויחי⁴⁶:

43. ספר 'שיח שרפי קודש' לרבי יועץ קים קדיש מפרשיטיק (פיעטרקוב תרפ"ג. ח"ב אות קצ"ב).

44. הוצאת 'מוסד הרי"ם לויץ', מהדורת תשס"א עמוד רסא. תרגום בסגנון שונה ראה במילואים והוספות

לספר 'מאיר עיני הגולה' (אותיות כה-כו).

45. המחנך הנודע הרב החסיד רבי גודל אייזנר זצ"ל "אומר היה שדברי החידושי הרי"ם עמוקים המה, צריכים ללומדם היטב להבינם לאמיתתם, כי באופן שטחי עלול אדם לטעות בהבנת הדברים ולחשוב שהכוונה היא שיעסוק בעשיית חבילות מצוות בלי שהתנתק מהרע, ופשוט שאין זו הכוונה...". בספר 'מסילות גד' (עמוד סג) מסביר רבי גודל בהרחבה ובעמקות את שורש דברי החידושי הרי"ם, קחנו משם.

46. בראשית מח, יז.

"דהנה כתיב 'נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים' ופירשו ז"ל דהאדם צריך להיות קודם בבחינת 'סוד מרע' ואחר כך 'ועשה טוב', כי אם אינו בבחינת 'סוד מרע' יש ח"ו יניקה להחיצונים מהמצוות ומעשים טובים שעושה כיון שנפשו עדיין לא מטוהרה. אמנם בדורות הללו ובפרט באנשים כערכנו אם ירצה להמתין שלא להיות 'עשה טוב' עד שיהיה קודם בבחינת 'סוד מרע' אזי יבלה ימיו ושנותיו ולא יעשה מצווה כי מי יאמר זכיתי ליבי.

לכן העצה הנכונה לזה שיהיה 'עשה טוב' קודם ובעשיית המצוה יקבל עליו תשובה באמת על מעשיו הקודמים ושלא ישוב עוד לכסלה ואם כן על ידי ה'עשה טוב' זוכה להיות בבחינת 'סוד מרע' גם כן"⁴⁷.

החידושי הרי"ם והצמח צדיק נתכוונו לדבר אחד

ראוי שנבחין במקבילה מענינת בענין זה בין החידושי הרי"ם לבין הצמח צדיק: שניהם פירשו את הויכוח בין יעקב אבינו ליוסף הצדיק בקשר להקדמת אפרים למנשה עם שאלה זו של מי בראש, 'סוד מרע' או 'עשה טוב'.

כ"ק מרן אדמו"ר השפת אמת זיע"א מביא בשם זקנו החידושי הרי"ם⁴⁸:

"... ואמר שזה גם כן מה שכתוב שיוסף הקדים למנשה ויעקב הקדים לאפרים כי שם מנשה על כי נשני אלקים כו' עמלי כמו שכחי עמך ובית אביך. וחשב זה לעיקר [להקדים את הסוד מרע]. ויעקב אבינו ע"ה ראה כי אין הכל מוכנים לזה. והקדים אפרים כדעת בית הלל [המקדימים את העשה טוב]."

נכד אחר של האדמו"ר החידושי הרי"ם הלא הוא האדמו"ר רבי פינחס מנחם מפילץ בספרו שפתי צדיק⁴⁹ מביא אף הוא את שמועה זו:

"וישם את אפרים לפני מנשה. אמר זקני הקדוש ז"ל כי שם מנשה על שם 'נשני אלוקים את כל עמלי' היינו להזדכך מקודם מכל עמל, אדם אשר צריך לשבר הטבע אחר שמתרחק מתחמודי עולם הזה אז מתקרב לעבודת הקודש. ושם 'אפרים' – 'הפרני בארץ עניי' שיוכל לגשת לעבודת הקודש אף בתוך עניות הדעת ואחר כך על ידי התלהבות עבודת הקודש ישכח את עמל הטבע. לכך 'וישם וגו' אפרים לפני מנשה' שישאר דרך קבוע לעבודת הקודש הנ"ל."

ולהדיא כתב כך הרה"ק הצמח צדיק כהמשך לדבריו הנזכרים לעיל:

47. ממשיך דרכו, הרה"ק רבי ישראל מויזניץ, אף הוא הביא יסוד זה והאריך בזה כמה פעמים, ועיין בספר 'אהבת ישראל' פרשת תולדות אות קכה; פרשת מקץ אות ריט; פרשת ויחי אות רנו.

48. חנוכה תרנ"ד ד"ה בשם.

49. פרשת ויחי אות יח.

"זוהי היה הויכוח בין יעקב ליוסף, כי ביוסף כתיב 'הוא המשביר לכל עם הארץ' ששיבר כל הארציות לכן היה נקל בעיניו להיות 'סור מרע' קודם. ורצה אשר מנשה הרומז ל'סור מרע' על דרך 'כי נשני אלהים מכל עמלי' הוא יהיה הבכור. ויעקב אבינו ע"ה ראה באספקלריא המאירה שלו שבדורות האחרונים יהיו אנשים כערכנו שמוכרח להיות אצלם 'עשה טוב' קודם, לכן הקדים לאפרים שרומז על 'עשה טוב' על דרך 'כי הפרני אלהים'.

וזה שאמר יוסף 'לא כן אבי' פירושו: חכמת התורה הקדושה כי החכמה נקרא אב אינו אומר כן 'כי מנשה הבכור' שצריך להיות בחינת 'סור מרע' קודם. והשיב יעקב 'ידעתי בני ידעתי אשר לו משפט הבכורה אולם אחיו הקטן יגדל ממנו' שעל ידי 'עשה טוב' יזכה לתשובה כנ"ל ובמקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד".

המסקנא היוצאת מבין שניהם היא אחידה: יעקב אבינו הקדים את אפרים המסמל את ה'עשה טוב' כיון שראה שבדורות המאוחרים לא יוכלו לעבוד את השי"ת בהקדמת 'סור מרע'⁵⁰. דבר מופלא מוסיף ה'צמח צדיק' שאפילו הצדיקים הגמורים מוכרחים להיות בבחינת 'עשה טוב' מקודם ועל ידי זה 'מוסיפין תמיד עובדין טבין ומתקרבים יותר להקדושה'.

בלב יחסר המזג אוסיף ואציין כי גם הרה"ק רבי יחזקאל משינאווא פירש בדרך הזאת את מחלוקת יעקב ויוסף, וכך הוא בספר 'דברי יחזקאל'⁵¹:

"צריך להבין באיזה סברא נחלקו יעקב ויוסף. וי"ל דהנה יוסף הצדיק היתה סברא שלו דמי שהוא רוצה לעשות תשובה צריך מקודם לתקן מה שעוות ואחר כך יתחיל לעשות מצוות ומעש"ט, כי כל זמן שאינו מתקן מה שחטא, זו המעשה טוב שהוא עושה אינו כראוי, אבל יעקב אבינו ע"ה היה לו סברא אחרת דמי שהוא רוצה לעשות תשובה יעשה מכאן ולהבא מעשים טובים ויעבוד השי"ת בתורה ותפילה ולא ימתין עד שיתקן מקודם מה שעוות.

על כן לקח יוסף את אפרים מימינו משמאל ישראל ואת מנשה בשמאלו מימין ישראל כדי שיברך את מנשה בימין שלו, כי מנשה הוא מלשון 'כי נשני אלוקים את כל עמלי'

50. עוד בענין זה ראה ב'שם משמאל' (פרשת בראשית ר"ח חשון תרע"ב): "הנה לפי סדר הדגלים החודש הזה מיוחס למנשה. וכבר כתבנו במק"א שמהותם של מנשה ואפרים הם בסור מרע ועשה טוב, שמנשה מלשון נשני אלקים את כל עמלי הוא בסור מרע, ואפרים מלשון כי הפרני אלקים בארץ עניי הוא בעשה טוב, ולכן רצה יוסף שיתברך מנשה מקודם כפי סדר הכתוב סור מרע ועשה טוב, אך יעקב אבינו ע"ה חידש דרך אחר בעבודה להתחיל בעשה טוב מקודם וממילא נקל יהי' לסור מרע, כי להמתין בעשה טוב עד שישור מקודם מהרע זה קשה מאד. וע"כ החדשים האלה שהם תשרי ומרחשון המתיחסים לאפרים ומנשה, תשרי הוא בעשה טוב, וע"כ יש בו הרבה מצוות, שופר, יו"כ, סוכה, לולב, ערבה וניסוך המים, מרחשון הוא בסור מרע, וע"כ מזלו עקרב". ועוד האריך בזה (פרשת וישלח תרפ"ג; תרומה שנת תרע"ג; נשא תר"ע).

עוד ראה בספר יכהן פאר (פרשת ויחי, ד"ה שים ידך) שהאריך לדון במה שנחלקו יעקב ויוסף על דרך זה. 51. פרשת ויחי.

כי סבר מדרגת מנשה היא עיקר לתקן מקודם מה שחטא ולשכוח ממעשים הרעים, אבל יעקב אע"ה שכל את ידיו וישת ימינו על ראש אפרים שהוא עיקר מלשון פרה ורבה, שאם רוצה לעשות תשובה ירבה בתורה ובמצוות מהיום והלאה ולא ימתין עד שיתקן מה שחטא"⁵².

יש לנו קבלה בידינו

אף אצל האדמו"רים לבית בעלזא היתה קבלה בידם שיש להקדים את העשה טוב, וכפי שהעיד בספר 'סימן טוב'⁵³:

"עוד ארשום למשמרת את אשר הגיד הרב החסיד רבי שמחה מונד ז"ל בשם כ"ק מרן אדמו"ר מו"ה רבי ישכר דב מבעלזא זי"ע, למה אומרים בברכת המצוות: 'אשר קדשנו במצוותיו' והיו צריכים לומר: 'אשר ציוונו במצוותיו'."

ותירץ דהרי יש כמה דעות מהו קודם 'סור מרע' או 'עשה טוב', ואנו יש לנו קבלה בידינו ד'עשה טוב' הוא קודם ואחר כך ממילא יסור הרע"⁵⁴. וזה שאומרים: 'אשר קדשנו במצוותיו' דהיינו שעל ידי 'עשה טוב' דהיינו קיום המצוות זוכים להתקדש ולסור מהרע".

זורעים אל הקוצים?

אין אנחנו בני חורין להתעלם מהשאלה המרכזית המופנית למצדדי הקדמת העשה טוב: מה הועילו חכמים בתקנתם זו שיעסוק האדם ב'עשה טוב', בעוד שכידוע מפי ספרים

52. עיין שם שהמשיך ופירש: "ויאמר יוסף אל אביו לא כן אבי כי זה הבכור, היינו אם הוא מתקן בתחילה מה שחטא אזי מעשה הטוב שהוא עושה אח"כ הוא יותר טוב ממעשה הטוב שעושה קודם שמתקן מעשה הרע, על כן ראוי לברך יותר זו המדרגה. השיב לו יעקב אבינו ע"ה 'דעתי בני ידעתי' אני יודע גם כן שזאת המדריגה הוא טוב מאוד, 'אולם אחיו הקטן יגדל ממנו' כי קשה לבעל תשובה לבוא לזאת המדרגה תכף לתקן מקודם מה שעוות ולתקן כל מה שחטא, אבל לזו המדרגה שירבה תיכף בתורה ומצוות יוכל בנקל לבוא לזה, על כן זאת המעלה אע"פ שהוא קטן במעלה יגדל ממנו 'היה מלוא הגויים' על ידי זה יתרבו הבעלי תשובה. ועוד כי מי שלא תיקן עוד את עצמו להתפלל לבו נשבר בקרבנו, ולב נשבר ונדכה אלוקים לא תבזה".

53. יעקבוביץ, ירושלים תשס"א, עמוד ריד.

54. השוה למובא בספר 'דובר שלום' (מיכלזון, פשעמישל תר"ע. אות קלב): "כתב בשו"ת אמרי דוד (בפתיחה אות לב) ע"ש שהאריך לפרש הפסוק אלמדה פושעים דרכיך, וכתב שם הציליני מדמים וכו' שמעתי לפרש שביקש שינצל מלהורות דרך תשובה בסיגופים מרים והעובר חיובי מיתות ב"ד וכריתות יצטרך לתשובת המשקל וסיגופים מרים כמות. ולמדונו הקדושים מהר"י מרוזין ומהר"צ מסטרעטין ומהר"ש מבעלז נבג"מ זי"ע לתקן הפגמים בתורה ותפילה, וכן הוא במדרש רבה (פרשת אחרי) ולז"א תרנן לשוני צדקתך. והקדוש מרוזין אמר בזה הלשון: לערין אין דאווען וועט דאס אריין קריכין אין יענץ וועט ארויס געהן, פירוש: צדריך ללמוד ולהתפלל עכ"פ כפי יכולתו ומעט מעט יכנסו לתוכו התורה והתפילה והרע יצא, וכן אמר לי גם כן הקדוש מהר"ש מבעלזא נבג"מ".

וסופרים אין כל תועלת בעבודה זו והרי היא כזורע אל הקוצים, וכפי שכבר האריך בזה הרה"ק מטשערנוביץ בדבריו חוצבי הלהבות שהובאו לעיל, ומה נענה אבתרייהו.

מצאתי להרה"ק רבי צבי אלימלך מדינוב שהאריך בכל ענין זה בהקדמת ספרו 'דרך פקודיך', וכדי שלא להלאות את המעיין לא נביא כאן את כל אריכות דבריו הנפלאה אלא רק את הנוגע לענייננו. ראשית כל מחדד הרה"ק מדינוב את החובה שאין חולק עליה והיא שמצווה האדם לטהר את עצמו לפני בואו לעסוק בתורה ומצוות:

"כבר קדם מאמרנו מפי סופרים ומפי ספרים שכל התורה ומצוות שאדם עושה בעודו נקרא רשע לא ירצו לקרבן אשה לה' ואדרבה וכו', ועל זה אמר הנביא⁵⁵ 'נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים' הוא כמו שהזורע אל הקוצים קודם שמתקן את האדמה ומסקלה מאבני נגף והקוצים הנה עמלו לריק ומקלקל את התבואה הנזרעת, ואדרבא נותן כח יותר בהקוצים שיסתבכו וירבו ויגדלו, אבל הרוצה להצליח ולהתגדר במלאכת הזריעה לעשות פירות מחוייב מקודם לתקן את האדמה לשתהיה מוכנת לקבל ולהסיר ממנה כל הקמשונים וכל המונעים הזריעה, ונעשה זה על ידי חרישה, ולנקותה ולייפותה ואז יצליח.

כמו כן הוא הענין בענייני התורה ותפילה ומצוות אשר יעשה אותם האדם בעודו נקרא רשע ונסבך בקוצים ואבני נגף מהקליפות וסטריין בישין נותן ח"ו כח בהם. רק צריך מקודם לתקן את אשר עיוות, ובפרט הרוצה למלאות ידו לחפש בגנזיית דמלכא לעסוק בחלק סודות התורה נסתרות לה' אלוקיננו, ועוד נפשו לא מטהרה מכתמי העווונות וחטאים ופשעים צריך בוודאי לטהר ולנקות איברי גופו ונשמתו מכל חטא ועון ואשמה.

אלא שאם כן יטען האדם שכל עוד שלא סרתני מן הרע, אין אני רשאי לעשות טוב ולעסוק בתורה ומצוות. על זה מוכיח הרה"ק מדינוב שישתקעו הדברים ולא יאמרו וחייב אדם לעשות טוב בכל מצב שבו הוא נמצא:

"ולפי זה יאמר האדם אם כן אפטור את נפשי מעסק התורה ומצוות ח"ו, ובפרט מעסק סודות התורה עד אשר אתקן את אשר עויתי ואעשה כל התיקוני תשובה אשר גזרו חז"ל ברוח קדשם לכל חטא ועוון, נשתקעו הדברים ולא נאמרו, הגע עצמך וכי סלקא דעתך שלא יתפלל אדם תפילתו בכל יום ולא יקרא קריאת שמע ולא יניח טלית ותפילין ולא יתן צדקה עד אשר יתענה כל הימים הנקצבים לכל חטא ועוון, והנה הוא חובת כל יום מוטל אקרקפתא דגברא, ואם לא יניח באיזה יום תפילין יקרא קרקפתא דלא מנח תפילין אשר את פושעים נמנה⁵⁶, ומעוות לא יוכל לתקן זה שביטל קריאת שמע⁵⁷. וכן הוא הענין בלימוד התורה שאין לו רשות לבטל כרגע, בשגם כשלא

55. ירמיה ד, ג.

56. ראש השנה דף יז, א.

57. ברכות דף כו, א.

ילמוד לא ידע מה חטאו ומה פשעו ויהיה כעוור ימשש באפילה והאיך יהיה יכול לתקן מעשיו, וגם מחלק סודות התורה אין לו רשות להפטר כאשר כבר הוכחנו בראיות עצומות...".

ולהעלות את הכל בקנה אחד, מסביר הרה"ק מדינוב שעל מנת שיוכל האדם לעשות טוב ולעסוק בתורה ובמצוות, אינו צריך לסור מן הרע באופן של תעניות וסגופים, ודי לו בכך שיקבל על עצמו שלא ישוב לכסלה עוד:

"ואם כן נשאר בידינו לתרץ מה נעשה במאמר הנביא 'נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים'. אך תדע ידידי שרוב ההמון טועים באיכות מצות עשה של התשובה, ורוב ההמון סוברים דעיקר התשובה הוא להתענות ולסגף את עצמו בסיגופים שונים. תדע ידידי שטעות גמור הוא כי לא נאמר בתורה הענין הזה, רק נאמר בתורה⁵⁸ 'ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו' וענין התשובה הוא רק החרטה באמת על מה שעשה עד היום ויתמרמר בלב באמת על אשר הכעיס לבורא עולם יוצר רוחו ונשמתו, ואם יש אוון בידו עוד מאותן העבירות ישליכם מיידו ויקבל קבלה אמיתית שאפילו יהבי ליה כל חללי דעלמא לא ישוב עוד לדבר הרע הזה...

וכאשר זכינו לזה הנה נחזור על הראשונות, דוודאי כל התורה ומצוות שאדם עושה בעודו רשע לא ירצה לקרבן וכו' ואדרבה וכו' כמו שאמר הנביא 'נירו לכם ניר ואל תזרעו אל הקוצים' ואם תקשה אם כן יתבטל האדם ח"ו מתורה ומצוות עד אשר יתקן הכל כפי הנקצב עליו לכל חטא ועוון כמו שהקשינו לעיל, זה אינו כי עיקר התשובה בפה ובלב. על כן קודם כל עסק התורה ותפילה ומצוות ירהר בתשובה ויתוודה במו פה לפרקים את אשר זוכר אז, ולא יקרא לו תואר רשע, ויקובל תורתו ומצוותיו ועבודתו לפני היוצר כל הוא אלוקינו".

אף לאחר דבריו של הרה"ק מדינוב עדיין צריכים אנו לידע שכדי שיצליח האדם בעבודתו זו להקדים את ה'עשה טוב' קודם ה'סור מרע' צריך הוא לבוא לידי כוחו של הצדיק שיסייע לו בעבודתו, וכפי שראיתי בשם הרה"ק רבי שמעלקא מניקלשבורג זיע"א⁵⁹:

"סור מרע – בקש שלום ורדפהו. היינו: אם אדם רוצה באמת לסור מרע רק היצר הרע לא עוזב אותו, העצה שיעשה טוב כל כך שלא יהיה פנאי אלא תמיד עסוק במצוות במילא הרע יסתלק ממך, אבל זה קשה שהגוף מונע בתדיר לעסוק במעשים טובים אז 'בקש שלום' שהצדיק נקרא איש שלום, ואע"פ שהוא מרחק אותך ומתרחק ממך אתה 'רדפהו' לדבק בו".

58. דברים ל, ב.

59. בספר 'הדרך להשמחה והאמת' חנון, ירושלים תשי"ח, עמוד כב. וכעין זה בספר 'אדמו"רי טשערנוביל' קלפהולץ, ת"א תשל"א, עמוד רל"ה.

למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת מצורע

האדמו"ר האמרי אמת זיע"א, לקח את דברי זקנו החידושי הרי"ם (שהסכימו עמו רוב מנין ורוב בנין של רבותינו מאורי החסידות וכפי שהארכנו) כאבן פינה אשר עליה השתית את תירוצו על דרך החסידות לשאלה מענינת שכבר נתחבטו בה חכמי הגמרא בתלמוד הבבלי.

התורה בפרשת נשא מסמיכה את פרשת נזיר לפרשת סוטה; גם רבינו הקדוש מסדר המשנה הסמיך את מסכת נזיר למסכת סוטה, וכל כך למה – וכי מה ענינם זה אצל זה.

במסכת ברכות (דף סג, א) מסבירה זאת הגמרא:

"תניא, רבי אומר: למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה - לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין".

טבעו של היין שהוא מביא לידי קלות ראש⁶⁰ וסופו להביא את המרבה בשתייתו לידי ניאוף⁶¹, וכפי שאכן היו אומרים לסוטה בבית הדין הגדול שבירושלים: "בתי, הרבה יין עושה"⁶². ראוי איפוא למי שרואה את הסוטה בניוולה ובבושתה⁶³ להקדים ולהפריש את עצמו ממשקה היין שסורו רע.

[המשך יבוא אי"ה]

60. רש"י סוטה ב, א ד"ה יזיר.

61. רש"י במדבר ו, יב.

62. סוטה ז, א.

63. רש"י סוטה ב, א ד"ה בקלקולה.